

Պատասխանատու
Յովհաննէս Փիլիպեան

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՈՆԻՈՅ

Նամակըն ուղղելի են
ս. Պ. Պալպազարեան

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԲԱՌԱՍՆԵՐՈՐԴ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՌՈՆԻՈՅ ՇԱՐԱԹ 15 ՕԳՈՍՏՈՍ 1881

ԹԻՒ 4477

ԲԱՌԱՍՆԵՐՈՐԴ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԵՒԵՐԶ ԱՐԵՎԱԼՈՒՄՈՅ ԱՐԱՐԱՏԱՆԸ

Արարատեան Արշալոյսն հերկայ թերթին իւր քառասունհինգ հերկար տարիներու շրջան աւարտելով քառասներորդ հերկորդ տարւոյն սկիզբ կ'ընէ : Հայ Ազգի սոյն անդրանիկ լրագրին անդհապաւ շարունակութիւնն նախ վերնախմբով Տեղագիտական մի շնորհ գաւառներով կը խոստովանեմք նաեւ որ լրագրոյս Մեծ Հիմնադիր հանգուցեալ հօրս Պ. Պալպազարեանի անխնայ երկասիրութեան և անգիտէր զոչ անոց մի կենդանի արդիւնքն է, որ ազգային լրագրական գործառնութիւն իրեն առաջին ծագիլի հետաւոր և մերձաւոր բարեացապարտ Ազգայնոց սատարութեան ջրովն ուսուցանելովսն անհնուն հասակին կը թնայնէ :

Ուստի Արարատեան Արշալոյսն ի սկիզբն իւր այս քառասներորդ հերկորդ շրջանին կը փութայ եռանկի նուիրական պարտաւորութիւնն կատարել : Նախ գոհութիւն առ վերնախմբով Տեղագիտական մատուցանելով : Երկրորդ օրհնութեամբ հռչակելով իւր Հիմնադրին սիրելի յիշատակն և յարատեւ պահելով նորա անունն ոչ միայն իւր քառասներորդ թերթեան, այլ նաեւ համայն իւր տուրեառիկ գործառնութեան մէջ : Եւ երկրորդ իւր շնորհակալեաց հաւատարմեան մատուցանելով Արշալոյսն բաժանորդաց նոյն ընտիր գասուն որ վեհանաճութեամբ բարեհաճած են քաղցր անխաղով նայել իւր վրայ և քաջաբերել զինքն գրական ապարդիւն մէջ : Երրորդ երկով փանդամայն որ բաժանորդաց կարողէն նոքա որք տակաւին հաշուական պարտք ունենաւ բարեհաճին վճարել իւրեանց պարտքն :

Սոյն յուսադրական զգացմամբ իրախոսուած ուրախութեամբ կը ընտան Արշալոյսն նոր շրջանին մէջ շարունակելու համար իւր նպատակը որ է աշխատիլ հայրենեաց և կարեւոր ուսմանց սէրը ծաւալելու սիրելի Ազգիս մէջ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՏԱՐԱԿԱՆ ՏԵՍՏԻՄՈՆԻՆԸ ՀԱՅ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆԸ

ՄԻՆԶԵՆ ՏԵՍՏԵՐԻՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐԸ

(Տես լրագրոյն ցախերոց քիւրքը :)

Այդ միջոցով, երբ Յովհաննէս Անիւրայցին Հռոմէ կամ Վենետիկ էր աշխատում, Նորլուսայի (Կոստանտնուպոլիս) Հայոց Ամենափրկիչ վանքի միաբնակ վարդապետները շատ ջանք էին գործ դնում իւրեանց մօտ էլ տարբան հաստատելու : Զանազան տեսակ տառեր ձուլելով, նոքա իւրեանց առաջնորդ կենտրոնի խաչատուր վարդապետի շնորհիւ 1842ին տպեցին մանր գրով «Հարանց Ժողով» և խոշոր գրով «Վանքի Ժամանակագիր» : Բայց գրեւ զորանց տառով, քանակով և տպագրական արհեստը որքան կարելի է ծաղկեցնել յիշեալ վանքում, միաբնակութիւնը իւր միջոց ընտրեց ոմն Յովհաննէս վարդապետի և 1839 թուին ուղարկել իտալիա յիշեալ արհեստի մէջ կատարելագործութեւն : Այս վարդապետը եկաւ Վենետիկ, ապա Հռոմ և ապա անցնելով Լիւթովայ քաղաքը իւր անուամբ մի տպարան բացաւ և հայերից առաջին փորձողը եղաւ տպագրութեան, որովհետեւ սա այստեղ 1845 թուին փորձի համար մի «Մարտիրոս» անունով տպեց 1050 օրինակ ընդամենը 80 օրուայ մէջ, որ այն ժամանակ շատ մեծ քաջութիւն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Այդ ժամանակ, իրանտիոյ հայոցն արհեստը ծրագրին երեսփոխանաց ժողովին լրտեսութեամբ հարաւորին պիտեցաւ ի ընտելութիւն : Իստանբուլ խորհրդարանն, որոյ անդամաց տնտեսական մասն պահպանողական է, երեսփոխանաց ազատական արհեստը զիջեց հակառակելով ծանր փոփոխութիւններ մուծեց նոյն ծրագրին մէջ, և այնպէս զիջեց զայն երեսփոխանաց ժողովին անդերով որ ընդունի զայն փոփոխութեան հանդերձ : Բայց երեսփոխանութիւնն կրկին ընտելութեան մի յետոյ չընդունելով լրտեսութեամբ փոփոխութիւններ յետոյ դարձեց զայն լրտեսութեամբ խորհրդարանին ի կրկին ընտելութիւն : Լրտեսը կրկին անգամ կը ընտելի իրենց մուծած փոփոխութեանց վրայ, և դարձեալ կը ընտելի օրինակ իւր առ երեսփոխան : Իստանբուլ փոփոխութեան մէջ նախարարական տաղնապ մի կ'օրէի հաւանական էր, ինչպէս թաղի կը ծանուցանէր, ըսելով որ եթէ միջին կարգադրութիւն մի զանեւ կարելի չլինի Պ. Կլէտովին նախարարութիւնն և երեսփոխանաց ժողովն պիտի լուծուի, և եթէ նոր ընտրութիւնը առաւելագոյն թուով ազատական լինի և Պ. Կլէտովին ծրագրին ընդունին, յայտնաւորուեալ խորհրդարանին ուրիշ բան չնազարկայ միայն ժողովրդեան կամեաց առջն զիջանիլ :

Ի վերջոյ կառավարութեան միջամտութիւնն հարկ եղաւ երեսփոխանաց ժողովին և լրտեսութեամբ խորհրդարանին մէջ անբող այս կարծի տարբերութիւնը մեղմելու, և յաջողեցաւ իսկ : Քանզի Ժողովուրդ 16 (17 8) երեսփոխանաց ժողովն, կառավարութեան խնդրանքով վերջապէս ընդունեց այն փոփոխութեանը շնորհը զորոյ լրտեսութեամբ ժողովն մուծած էր իրանտիոյ ազատական օրինաց ծրագրին մէջ, և որոնց վերադարձնել զայն ի խորհրդարան լրտեսութեամբ որ յետ նկատողութեան ընդունեց զայն երեսփոխանաց խորհրդէ մուծուած փոփոխութեամբ :

Եւ վերագրեալով Նորլուսայ, Յովհաննէս վարդապետը 1847 թուին տպեց «Ազատիոյ պարտաւորութեամբ» և առաջին հայերից ձեռնարկ եղաւ Աստուածաշնչի մակարութիւնը, բայց չկարողացաւ վերջացնել, որովհետեւ սրա աշխատութիւնները սառը ընդունելութիւն գտան, երբ թէ ոչ առանց հիմնաւոր պատճառների : Վենետիկի հետադադող հայերը կարծում էին թէ, յիշեալ վարդապետը Զուլուսյուլ քանի մի հատ ուրիշ գրքեր էլ տպած է, բայց մինչև այսօր այդ մակարութիւնաց ոչ առանց կարողացայ խմանալ եւ, ոչ թուական : Այդպիսի մի տարակուսանք ունիմ ես և 1845 թուին Հռոմէ տպած «Վերական և տրամադրական ներածութիւնն առ յիմնադրութիւնն Հայ հիւրան» անունով գրքի մասին, որոյ վերաբերութեամբ դժուարացայ հաստատ տեղեկութիւններ ժողովելու :

Ինչպէս տեսաւ 1842 թուին է առաջինը, երբ երկու հայ տպարան միասին գործում են Վենետիկ և Նորլուսայ : Եւ այդ 1845 թուին Հռոմէ և Լիւթովայ և ահա երրորդ տեղը բռնում է 1860 թուականը Վենետիկ և Ամստերդամ :

Այդ 1860 տարուայ Վենետիկի հայ տպարանը նշանաւոր է նորանով, որ առաջին անգամ լուծեց անգլիկ Հայոց հայ գրքերի հրատարակութիւնը սկսեց մի օտարազգի, վենետիկի տպարանագետ ճնան Պաղիսիոս Պօլիս, որ ինչպէս ինքը ասում է յիշատակարանի մէջ, շատ ժամանակից ի վեր շտէր և բարեկամութիւն է

հանդերձ և սոյն երկար ուսող նապալի խնդիրն յաջողութեամբ լուծուեցաւ :

Եւրոպական լրագրութիւնը գովեստիւ կը խօսին Պ. Կլէտովին քաղաքական մի բանախօսութեան մասին, զոր Մէնչըն—Հաուզի մէջ նախաբարաց արուած կաշուքի մը առթիւ խօսեցաւ : Պ. Կլէտովին սոյն բանախօսութեան մէջ Անգլիոյ խորհրդարանի ջանքերն քանիցս ամբողջ մատնող մի քանի գէտքերու համար վիշտ յայտնէ զինի խորհրդարանն առաւել գործունեաց ընելու միջոցներ հաստատել պէտք է, կ'ըսէ :

Արտաքին յարաբերութեանց մասին Պ. Կլէտովին յուսաւ է, կրնէ, թէ առանց կարեւորութիւն տալու մի քանի խոչընդոտներու կը զարմը այժմ մի այնպիսի շաւիղ որ մեղ ի խաղաղութիւն և յանդորութիւն պիտի առաջնորդէ : Եւ յարեց :

Աֆղանստանի այժմեան կացութիւնն կը շատանայ զիս այն համոզման վրայ թէ կառավարութիւնն ասկէ երեք տարի յառաջ մի մեծ սխալ գործեց անկախ տէրութեան մը գործող միջամտելով : Բայց և այնպէս կը յուսամոր գործող այն ուղղութիւնն զոր մեք այժմ ձեռք առած եմք մտքերու վրայ գէշ տպաւորութիւն չընելէ զատ նոյն իսկ Աֆղանք շատ բարեբաղդ պիտի համարին զերեւելու մեղ կը մնայ միայն փափաղիլ նոցա բարեբաւտիկ և անկախ մնալուն :

Պ. Կլէտովին կը գովէ Պօլսնքը նոր կը ըսուած «Եւրոպական լրագրութիւնն իրացնելու շնորհիւ» խնդրանքով անցնելու համար, որոյ արդիւնքն պիտի լինի խրանակալի մնայուն անդորրութիւնն ընդառնադանութեամբ վեհա թագուհւոյն, սրով յիշեալ երկիրն ևս այսուհետեւ պիտի ունենայ այն բարեբաւտիկ յաջողութիւն զոր ունին բրիտանական միւս գաղթականութիւնը :

Պ. Կլէտովին հրապարակաւ կը յայտնէ անգլիական քաղաքականութեան մեծ և յաջող արդիւնքն զոր ունեցաւ Արեւելքի մէջ, և այս մասին մեծ գովեստ կը ընծայէ Պ. Կոյրնի : Եւրոպական համաձայնութեան շնորհիւ, կ'ըսէ նա :

ունեցել Հայ ազգի հետ և շատ ցանկանում է եղել տեսնել շրջապատը իշխանն Հայոց խօսալ Սաֆրազին, բայց այդ միջոցումս նշանաւոր անձը արդէն վախճանած էր : Պօլսնք չլիտանալով հայերէն, այնու ամենայնիւ, ինչպէս ասացի, 1860 թուին տպեց «Յիսուսի յիշատակ» : Եւ այն էլ Սաղմոս ու ինքը շուտով մեռաւ : Երբ թէ «Յիսուս Արքիմ» շատ պահանջ ունէր, որ նոյն 1860 թուին Ամստերդամի հայ տպարանից էլ այդ գիրքն է հրատարակուի, թէ և առեւ խոշոր տառերով :

Եւ միտմանց Յակոբ Զուլուսայցի անուանեալ կաթողիկոսը իւր ամբողջ բաղմամբ տարին ուղարկեց ծարեցի Մատթէոս սարկաւազին իւր տպարանութիւնն ստորելու : Մատթէոս 1856 հասաւ Վենետիկ, գնաց Հռոմ, ուր ընդդիմութիւն տեսնելով անցաւ Հոլանտիոյ Ամստերդամ քաղաք և այստեղ հաստատեց հայ տպարան, «Յիսուս Արքիմ» գրքի տպարանութիւնը սկսած : Մատթէոսը, նշանաւոր պարագ թուեցով, վախճանեցաւ, իսկ նորա սկսած գործը ու պարագրիկ հաստատեց յանձն առաւ Երեանցի Պէթիկայ Աւետիս անունով մի վաճառական, որ առեւտրական գործերով եկած էր Ամստերդամ : Գրքի յիշատակարանի մէջ Աւետիսը ասում է, որ երբ տիրացու Մարտիրոսը մեռաւ ձեռ իրեն «որը մնացի Ամստերդամ (Ամստերդամ), վաճառեց այն որ ուրաղ դրէ ոչ դրէ, բայց միայն ևս է և կարողացող որ չէի խիստ հմուտ : Ժամանակ ինչ ասորակուեալ և պարագ մնացի : . . .

նոր սահմանադրութեան մեծամեծ և կարեւոր կարգադրութիւններ եղան և յայտնի ժողովուրդ մը միապետական լուծի մը տակէ համառութեամբ շնորհակցաւ իրենց որ միտման համառութեամբ ժողովուրդի մը հետ, որոյ տրամադրութիւնք գրեթէ անդրիականին նման են և այս խաղաղութեան պահպանութեան ամենահաստատ մի հիմն է :

Պ. Կլէտսթըն կը վերջնական իւր խօսքն կ'ըստայնէր ուղղելով այն պետական մարդոց որք զաղծականութեանց մասին անտարբեր կը ըլլան, յայտարարելով թէ իրենց պարտաւորութիւնն զանց ընելու այնպիսի անձինք կերպիւ իւրիք անդրիացի իրենց դադարած կը համարուին :

— Կառավարութիւնն խորհուրդ տուաւ կալէսի իշխանին զանց ընելու այս ամառ ըստ սովորութեան հացկերոյթ աւալ իւր Օւլոյն շողենաւին մէջ, սպանութեան փորձերէն զդուշանալու համար :

— Պ. Կլէտսթըն յանձնարարութեամբ վերջապետութեան ներքին դժուր շախմատներէն իւր խորհուրդ տուաւ անոնց անտարբեր լորս Ռոյդսթընին, փոխանակ Պ. Քուրթիսի որ զաղծականութեան նախարարութեան խորհրդական անունեցաւ :

ԳԱՂՂԻԱ : Պ. Կամպելթայի բանախօսութիւնք Պէրլիլի մէջ ունեցիւր ժողովրդեան կողմէ ծափահարութեամբ և դուրսեմ կընդունուին, իսկ Շարոնի մէջ 10,000 զարդիւնացող կողմէ նախատակած կը մերժուին : Ժողովրդային այս հակապաշտեր ցոյցերն ընդդէմ Պ. Կամպելթայի միմիայն ընտրական մրցմանց արդիւնք են :

Պ. Կամպելթայի մէջ ընտրական դուրսման մի ներկայանալով՝ Գաղղիոյ արտաքին աշխարհադարձութիւնք ծանր և աղքատիկ պարտի իննել, ըսաւ, միանգամայն Գաղղիա պէտք է ամեն զաղաց հետ բարեկամ մնալ : Եւրոպէս միայն, աւելցուց, որ ազգաց իրաւունքները տեղը կը բերեն, այլ արգարութիւնն իսկ մեծ զօրութիւն և կարեւորութիւն ունի : Մեր առջեւ եղած քաղաքական խնդիրներն, որ պիտի դայ որ ազգաց խաղաղասիրական ոգւոյն յաղթութեամբ պիտի լուծուին : Ռուսի չանդանդութեան իսկ մեծ աշխարհ զանազան զանազան պէտք է և ոչ նախադրածակ երեւալ, եւրոպայ, բոլորն, որ օր մի իրաւանց զօրութեան չնայել և մեծամասնութեան ուժով մեր բաժանեալ եղբարքը վերստին միացեալ պիտի տեսնեմք :

Սոյն բանախօսութիւնն երկուր ծափահարութեամբք ընդունուեցաւ :

« Բնացեալ չորեքտասան տետրն տպագրեցի... »
« Այսպէս սրբագրեցի : օրինակն եղի ի մի կողմն »
« մի կունայէի օրինակն, մի ի տպագրածն »
« յորժամ որ սխալ լինա՞ ուղղէի... ուսոյ ըզ »
« սրբագրեցի... վասնորոյ աշխատանք ունիմ »
« Ի վերայ այս դորձքիս... »

Ղիկենց Աւետիսը բաւականի դուրս ծախս արած լինելով այդ տպարանի վրայ և ինքը ըզգալով իւր անկարողութիւնը կառավարելու մէջ, կանչեց Էլմիածինի իւր եղբայր Ռոյան վարդապետին : Այս հրաւերը մեծ համակրութեամբ ընդունեց Էլմիածինը, ուղարկելով Ամստերդամ նախ կարապետ վարդապետին, ապա Ռոյան վարդապետին : Այս երկու վարդապետներն ձեռքով Ամստերդամի հայ տպարանում, բացի վերջինեալ « Յիսուս Որդին », տպագրուեցան :

- 1662 թուին Ժամագիրքը.
1664 » Սաղմոս (1700 օրինակ).
1664 » Շարափան.
1666 » Այբբենարան.
» » Գրիստանէական համառօտ.
» » Բերականութիւն.
» » Աղօթածառոց.
» » Ժամագիրք.
» » Պաշտօնական.
1667 » Մաշտոց.
1668 » Առտուածաշունչ.
» » Աշխարհագրութիւն Խորենացոյ.
» » Բրիտանիական.

Իսկ Շարոնի մէջ, դարձեալ ընտրական դուրսման մի առջեւ Պ. Կամպելթայ ներկայանալով միջոցին ներկայ գտնուող ժողովրդեան կողմէ աղմկալից ցոյցեր եղան : Պ. Կամպելթայ ծանրապէս կ'ըստմեծեց զանոնք « Կառահար և վիճարանութիւնը խեղդեալ համար վարձեալ վատերանունեցով : Պ. Կամպելթայ քսան ռուպլի չափ աշխատեցաւ որ իւր խօսքերն լսելի ընեն, բայց ժողովրդեան ազդակներէն և անարգական ցոյցերէն միշտ ընդմիջուելով մեկնեցաւ անտի :

— Մարտիկի մէջ ցարձախ տեսն կրկէսը չըլտաւորող չէնքին մի մասն փչելով 14 մարդ իկ մեռան և 175 վիրաւորեցան :

ՌՈՒՍԻԱ : Այնքանազար Գ. կայսրն քանի որ վերագործած է ի Ռէզիզիւրի նախարարաց հետ կը խորհրդակցի իւր մտաւոր թագապետութեան հանդիսին առթիւ հրատարակելի յայտարարութիւնն պատրաստելու :

— Կայսեր վիճակն միշտ անսպասելի կընկատուի ուրացականաց կողմէ պատահական դաւադրութիւններէ : Վերջին օրերս կայսեր ննջած սենեկին մէջ սեղանի մը վրայ նամակ մի գտնուեց և սպառնացող թէ կայսրն ի մահ գատապարտեալ է : Այս պատճառաւ կայսերական ննջարանին պահպանութիւնն ընող սպայն և չորս սպանաւորք բանտարկուեցան :

— Վարձման կրիւնպէրկ անուն Ռուս ուրացական մի, որ ազնուատոհմ կայիցին իշխանուհւոյն ամուսնին է, և ուրացականաց գործադիր ժողովն պաշտօնաւած էր իւր կայսրն սպանելու, Պէրլիուտի ոստիկանութեան ձեռք ինկած է ինքն և կին մի, որ գաղտնի նամակներ բերած էր նմա : Յիշեալ նամակներէն իմացուեց թէ ոչ միայն Ռուսիոյ կայսեր, այլ նաև Գերմանիոյ կայսրն պատրաստած են եղբոր : Գերմանիոյ կայսրն կասեցին երթալէ առաջ Քէօփիկոպէրկ քաղաքին մէջ նամակ մի ոտացաւ, որ մահ կ'սպառնար նմա : Այս պատճառաւ Պէրլիուտի ոստիկանութիւնն զգուշութեան սպառնալով ձեռք առած է :

— Բէզիզիւրկի կողմ հանրաժանօր լրագրիւրն Պոլլարիոյ իշխանին բռնապետական ընկալեց քաղաքի յարաւոր յարաւոր հրատարակելուն պատճառաւ վեցամսեայ խափանման դատապարտեցաւ :

— Սթէնարտ լրագրի թղթակիցն Ռէզիզիւրկէն կը գրէ թէ կաւկասիոյ փոխարքայութիւնն պիտի չնջուի : և ամբողջ կաւկասիա երկու գըլխաւոր մասերու պիտի բաժնուի Ասիական և

Եւրոպական : Ասիական մասն, ուր Հայաստան, Վրաստան և Տաղիստանի մէկ մասն է, ղրկուող ռական կառավարչի մը պիտի յանձնուի : Իսկ Եւրոպական մասը, որ մեծաւ մասամբ Ռուս տարրը կը պարունակէ, քաղաքական կառավարչի մը իշխանութեան ներքեւ պիտի գրուի :

— Հակա—խորայէլեան ծանր դէպքեր վերստին կը յուզեն ոչ միայն Ռուսիոյ մի քանի կողմերը այլ մանաւանդ Գերմանիա, ուր Բոմբերա, և Շթէթթին քաղաքացի մէկ մեծ փնտններ կրեցին խորայէլացիք, և այս անգամ Բաղմաթիւ անձինք բանտարկեցան :

ՅՈՒՆԱՅՍԱՆ : Աւաղակութեանց հետքը ընդէլու համար մեծ գործունէութիւն կը տեսնուի կառավարութեան կողմէ : Պ. Սթէթթը յաջող տակող հրոստիմբին անգամներէն մին Նիքոլա Ռոլիզայիտ ձեռքաւարելով 11,000 ֆր. վրան դրանուեցաւ : Նա յայտնեց թէ իր ընկերակիցներէն երեքը Յունաստանի մէջ ի թաքստի են : Մի քանի օր սոյն դէպքէն զկնի կառավարութեան ձեռքն ինկաւ նաև Գաստաւորայի խմբէն մի ուրիշ աւաղակ :

Աթէնքի մէջ հասարակաց առողջութեան սպանացող ստամոքի ֆիլիքիս անուն ճարտակի սկսեալ, կառավարութիւնն ազգու միջոցներ ձեռք առաւ անոնի յառաջացումը կասեցնելու :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԴՈՒԹՅՈՒՆ

Մայրաքաղաքիս լրագրութիւնք գովութեամբ կը գրեն : Այդ պիտիան գեղարար հիմնէրն կամուհւոյն կողմէ արուած փառաւոր ընդունելութիւնն որ ամառս 4ին տեղի ունեցաւ Թաւաղայի անդրապատին գեղարարական պարտիզին մէջ որ այս առթիւ զարդարուած էր այլևայլ պետական դրոշմներով և ուրիշ տարածութեամբ : Իրիւս սեռէ ըստի հանդիսականաց խումբն զինի ընդունելոյ գեղարարական և գեղարարական սիրտով խաղաղութեան վրայ կը խմբուէին : Ուր երաժշտական ընտիր նուագներ մանաւանդ երբեք անդադրուեցան անգլուհիներու գեղանուագ երգերն կ'ըմպէին : Պատուական անուշգոյններու, միգրէզէններու և ըմպիլիքներու փառաւոր սեղանի կը լրագրուէր և դահլիճն զհանդիսականս : Միւսն երեկոյ տեւեց անդրապատին հիւրասիրութեան գեղեցիկ նշանակ այս զմայլուն հանդիսն : Ներկայ էին սոյն հանդիսին Օսմանեան բարձրաստիճան պաշտօնակալք, գեղարարք և ընդհանրապէս :

4) Բաղմաթէպ. 1650, երես 348—349, 1851, երես 40, 41.

Մարտի 12 քաղաքում Ոսկան վարդապետի տպարանից հրատարակուեցան՝

1673 թուին Գրքուկ կարեւոր կամտարեցոյց և լուսնացոյց :

1673 թուին Ժամագիրք տեսնի, հանդերձ սագմախ և տոնացոյցի :

1674 թուին Ճարտասանութիւն Յովհաննէս Հոսլով կաշաղ վարժապետի :

1674 թուին Նարեկ փոքրագիր :

1675 թուին Գիրք վայելչուկ կամ Աղիւսակք գըրոց տարեկանայ :

1675 թուին Համարողութեան տրուեցաւ :

» » Կաննք զգուշութեամբ պահելոյ զանն յիւրաքանչիւր ամիս :

» » Այբբենարան, որի հետ և համառօտ խաղաղութեան քերականութիւն :

1676 թուին Գրքուկ կարեւոր, երկրորդ տպագրութիւն :

» » Մաշտոց :

» » Սաղմոս :

» » Նուագարան կուսին Մարիամն և թարգ. Հովսէփ վարժապետի :

1683 թուին Պարտեղ (աղօթագիրք) :

» » Ակն հոգեկան :

» » Աշխարհագրութիւն Խորենացոյ :

Հանդուցեալ Ոսկան վարդապետի գործած կրթութեան մէջ Մատթէոս Յովհաննիսեան վասնոր եղին, այլևս չի լինալով Մարտի 12-ում հոյ

- » » Աղուեսագիրք վարդանայ.
» » Նոր կտակարան.
1669 » Առաքել Պատմագիր.
» » Ձայնաքաղ չարական.
Հետագայ 1670 թուին յիշեալ վարդապետները Ամստերդամից, յայտնի չէ ինչ պատճառով, անցան Իտալիա՝ Լիվորնո քաղաքը, ուր միայն երկու զիրք տպագրեցին՝ « Պարտեղ հոգեւոր » և « Բրիտանիական Բերանման », խաղաղական թարգմանած : Այստեղից էլ 1673 թուին նորա տարան իւրեանց տպարանը Գաղղիա՝ Մարտի 12 քաղաքը, որին կոչուեց և Մարտի 12-ի Դուրս : Տարիներ արեւելագետի միջնորդութեամբ Գաղղիոյ տեղութիւնը Ոսկան վարդապետին հայերէն գրքերի տպագրութեան արտօնութիւն տուաւ, բայց չուզեց իսկին խառնուեցաւ գործի մէջ և յատուկ գրքերն իւրականցու նշանակեց հայ տպարանի վրայ որպէս զի ոչինչ չտպուի, ինչ որ յօդուս կաթողիկոսութեան չէ : Թէև Ոսկան վարդապետի թեկնի տակ ժողովուրդեան քանի մի աշխատող հայք, բայց երկուսը գործնից պատճառ դարձան յետոյ թէ իւրեանց ուսուցիչ Ոսկան վարդապետի մահուան և թէ տպարանի փակուելուն : Աւելորդ համարեցի յառաջ բերել այստեղ այդ հանգամանքերի մանրաստիճանները, որ ցանկացողը կը գտնէ հետեւեալ գրքերում :
1) Ձայնեան Հայոց պատմ. հատ. Գ. երես 661.
2) Առաքել պատմագիր. յիշատակարան.
3) Պատմութիւն Նոր մատենագր. եր. 296—324.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԽՆԴԻՆԸ

Անգղիոյ երեսփոխանաց ժողովոյ Օգոստոս 16 Ն. Տ. նստին մէջ արտաքին գործոց նախարարութեան խորհրդական սըր Ջորջ Տիլք երեսփոխանաց ոմանց կողմանէ Պէրլինի գաշնագրին 61րդ յօդուածին վերաբերութեամբ Թուրքիոյ մէջ մինչև ցարդ ինչ գործադրութիւն եղած լինելուն վրայ ուղղեալ հարցմանց պատասխանելով վիշտ յայտնեց թէ տակաւին ոչինչ յառաջդիմութիւն չէ եղած յիշեալ յօդուածոյն նկատմամբ, թէ լորտ Տըֆէրին այս մասին լուրջ դիտողութիւն քրած է վեհ. Սուլթանին և Սայիտ քաշային, խնդրելով որ մինչև հիմնական բարեփոխումանց գործադրութիւն միջոցներ ձեռք առնելուն չարեաց յառաջացումը կատարուի. կարող և բոտ բաւականին իշխանութիւն ունեցող վարչութիւն մի անուանելով, Քայց և Եյնպէս, յարեց սըր Ջորջ Տիլք, բաւազանի և դեռ պատշաճ ըստակցութեան պատճառաւ մինչև ցարդ հաւաքագետ գործադրութիւն մի չէ եղած. Հայկական խնդրոյն նկատմամբ, Համայն և այնպէս լորտ Տըֆէրին ամեն որեւէ առիթէ օգուտ տրտի քաղէ այն խնդրոյն լուծման համար:

Տ. ՄԱՐՏԻՉ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Ի. Պոլսոյ Հայ լրագրութիւնք գոյթ ի բերան առեալ, լոյս պատռեալ, հոյժ գըլքն ցաւեալ, Գրեթեալ աղղային ահագին, անդամանելի կորուստ մի կը գործեն և ողոր, կոծ և լաց կը յարին են իրենց վերջին թերթերով: Եւ ի՞նչ... Տ. Միտիչ կաթողիկոսն առանց Պատրիարքարանի միջոցի Բ. Դուռէն իւր կաթողիկոսական Պէրլին ստացեր է: Քայց աստ ստացում կայ, կորուստն ո՞ր է: Կորուստն Պատրիարքարանի և մի. Դրան մէջ յարաբերական միջամտութեան գործադրութիւնք կորուստն է: Հետեւ արա Տ. Միտիչ կաթողիկոսն յանցաւոր է... է... է:

Ահաւասիկ եղևութիւնս, գանք այժմ յայնչոյն լոյս քննութեան:

Ի. Պոլսոյ Հայ լրագրութիւնք կը պատմեն թէ ասկէ չուրջ 10 տարի առաջ Տ. Միտիչ Կաթողիկոսն ձեռք առնելով կաթողիկոս ընտրուելու և կեդր. վարչութեան վարչապետութիւնը գրկելու է իւր Աթոռն, հովուելու Աղլիին մի մեծ կաթողիկոս ծաղկեցնելու. Հայոց վերջին որոտագին յիշատականքին, Քայց կաթողիկոսն պաշտօնական Պէրլին շունենալուն պատճառաւ իր ջանից մէջ

սան ամոքս, արարեալ ի Ղուկասէ վանանդեցւոյ, Հետագայ 1699 թուին հրատարակուած են «Պոլսեայ դուռն» և «Գանձ չափոց», կշռոց, լուսոց և գրամից» ու սոցանով վերջանում է Աթոռեղանի հայ տպարանի գործունեութիւնը թէ գարու վերջերում: Հետագայ տասնութ տարիք. գարում Ահմետեղ ամուս. տպագրած են՝ 1702 Ծարակտն երրորդ տպ 1704 Պատարագ ամառայ Զեռամբ Դուկաս 1704 Կերք սոյմանոց վանանդեցւոյ 1705 Զերբաւում իւր (Հոռով 1671 թուին Զեռամբ Գառնէոս տպած օրինակից) վանանդեցւոյ 1705 Ժամակարգութիւն հոտարակաց աղօթից 1713 Հայերի Աստուածաշունչ հին կտակարանի, տաղապիտալ ի Ղուկաս Գառնէ վանանդ. 1716 Պատկերասէր Պատկերատեսիլ ի Ղուկաս վանանդեցւոյ 1717 Կարճառօտ ժամագիրք:

Եթէ սորան աւելցնենք 1711 թուին սոյտեղ տպած գիտնական Յովնակիմ Ըրքոզեքի «Գանձ Արամեան ընդուն» անունով քերականութիւնը որի բնագիրը կէս առ կէս հայերէն է, այն ժամանակ լրացած կը լինինք Ահմետեղ ամի հայ տպարանի թանց ցանկը:

Այնուհետեւ այդ տպարանը տարւորի պատճառով գրաւ. գրուեցաւ տարագրեաց մօտ, մինչև Միտիչ արաւ վարեց պարտքի մէկ մասը և տուեց իւրեան պիտանին վեր առնելով տարաւ վանանդեցւոյ, իսկ մնացած տարերը

չէ յաջողեր, աղղեցութիւն չէ ունեցեր ոչ տեղական կառավարութեան առջև, ոչ տեղեղոյն օտար իշխանութեանց առջև, ոչ օտարաղղի ներդրութեանց դէմ և ոչ իսկ իւր հօտին վերայ: Եւ տան երկար տարիներ իւր Աթոռէն կեդր. վարչութեան գրեթէ, խնդրելէ և չստեղծել զինի վերջապէս անձամբ ներկայանալով կեդրոնական վարչութեան, իւր աթոռին իւր ժողովրդեան, իւր վիճակին իշխաւ կացութիւնն, և ի գարնան իւր մտադրած աղղօգութեան պատճառաւ զանոնք գործադրելու իր անկախութեամբ իւրեն, հետեւ արա և օտար ներդրութեանց օր քան զօր կիլիկիոյ մէջ զօրանալն և աղղային ողբոյն, իբրեւոյց մեծ կորուստներն յայտնելէ, Եւ խնդրելէ որ իր իրաւունքն եղող Պէրլին Պատրիարքարանի Բ. Դուռէն ստանալով իրեն յանձնէ, որ ինքն իսկ կարող լինի իր վիճակն երթալով արդիւնապէս գործելու, և բարեկարգելու աշխատիլ: Այս հարկին առջև կեդր. վարչութիւնն ինչ քրեր է: Կաթողիկոսին վերջինն, գիտնոցին ձեռք և գոյնը փոխել առաւելագոյն օգուտ տեսնելով զայն հրամայել է նմա. և այս տեսակ առարկութիւններով Տ. Միտի Կիլիկիոյն որ Զօվիլ իւր հօտէն հեռի իւր քով արդիւն վար գրել է: Կաթողիկոսն տեսնելով որ Հին Բիւզանդիոնի մէջ նստող կեդր. վարչութիւնն նոր Ռեզնէիսեան առարկութիւններով միայն կը գործէ, Քայց անդին իւր հօտն սխառմ հեղինակէն ինչ քրեր է: Կործունեութեան կարեւոր դաս մի տուել է նմա անձամբ ստանալով իւր Պէրլին Բ. Դուռէն:

Քայց ինչո՞ւ այսքան ահապարտ է և մի քանի Տ. Միտիսեր ևս չհամբերել է որ վերջին, գիտանոցի ձեռնն ու գոյնը կեդր. վարչութեան օրաշուժ առնուին և վճռուէին, որ աղղը յառաջ երթար և մեծ աղղ մի բլլար: Ինչո՞ւ չապասեր է այնքան անորոշ ժամանակ մինչև որ Պատրիարքարան Բ. Դուռէն Պէրլին առնուր և իրեն տար: Եւ իւր գարաւոր իրաւունքն չկորսուէր: Այս կորուստ չէ, ինչպէս գոյթ ի բերան չաղբան, չաղղակեան Հայ լրագրութիւնք: Եւ քան կը ըսենք, կեդր. վարչութիւնն երբ 10 տարի առաջ վաւերացող կաթողիկոսն ընտրութիւնն, նորա Պէրլին ևս խնդրեց Բ. Դուռէն թէ չխնդրեց: Եթէ խնդրեց, ուրեմն Պատրիարքարանի միջամտութեան իրաւունքն չէ կորուսած, քանզի նորա միջամտութեան իրաւունքն պահուելու համար խնդրելը բաւական է: Իսկ ստանալն հետ ամուս մարդոց ձեռք կը կատարուի, գործեալ անունը Պատրիարքարանին մնալով:

և կաղապարները ներկայ գարուս սկիզբն ձեռք բերեց Ահմետեղ ամուս Գեորգ աղա իւր ընտանին որ բերելով թիֆլիզ ընծայեց Ներսիսեան նոր քաղաւառ ուսումնարանին:

Ե. Պոլսի իտալացու օրինակին հետեւելով, նորա միջանոց յետոյ վերանորոգեալ հայերէն գրքեր սկիզբ ապագրել Սի. քայլ Պարպոն օտարաղղին: Սորա տպարանը քանի մի տարուայ մէջ լոյս ընծայեց՝ 1690 թուին Աւետարան, և հայերի ճշմարտութեան, շարագր. Թակոբ Հօրովի, 1691 Համառօտութիւն ժամագրքի, 1692 Սաղմոս, 1693 Գալուսթեան գիրք, 1695 Գալուսթեան գիրք, Զրդ. տպագրութիւն, «Նորաղոյն ծաղիկ զօրութեանց Զանգամ», «Բուրստտան աղօթից. թարգ. Ստեփանոս սի լիհացւոյ», «Աւետարան, երկրորդ. տպագրութիւն», 1699 Սոգմոս երկրորդ. տպագրութիւն, 1699 Խորհրդատեսար:

Միևնոյն ժամանակը վերանորոգեալ Հայերէն գրքերի հրատարակութեանց ձեռք առաւ մի երկանցի քաջանայ Թադէոս Համաղապեան անունով, որ ճաշոյն քանի մի հատ գրչաղէր օրինակներ ժողոված՝ եկել էր Հոյսատանից այս տեղ ճաշոց տպելու: Դորա հրատարակութիւնն ներս են՝ 1696 թուին՝ Խորհրդատեսար, «Ճաշոց ատենի, մեծ:

(Պիտի շարանակոյն)

նոր հիւպատոսք, եկեղեցականաց կարգէն բաց ի մեր ամենա. Ս. Պատրիարքէն որ անձնական տկարութեան պատճառաւ չէր կրցեր ներկայ գտնուիլ, ուրիշ մի քանի գիտաւոր եկեղեցականք ևս ներկայ գտնուած են:

—Կայսերական ընծայներն Մէքքէ տանող շոգենաւն ճանապարհ հլու Մէքքէ երթալու:

—Սէլանիկի աւաղակապետներուն համար կը ըսուի թէ գարնեալ նշանաւոր մարդիկ յափշտակելով լինելով տարեր են և մեծագու. մար փրկանք կը պահանջեն:

—Մակեդոնիոյ աւաղակաց ձեռք ինկած անդրիտիներն աղաւթելու համար անգղիական կառավարութիւնն հետեւալ յոյցակը պաշտօնապէս յայտնած է. Պ. Սիւլիէրի համար վճարեալ 13,636 սթէրլին, և Պ. Սիւլիէրի համար վճարեալ 10,835 սթէրլին, և ուրիշ ընծաներ ինչպէս են 15 ժամացոյց և ընկողներ. որոց արժէքն է գրեթէ 43 սթէրլին:

—Նիշի մէջ Օսմանեան հիւպատոսարանին առջև քրիստոնէայ ժողովրդեան ռմանք հաւաքուելով թշնամանք ուղղել են կայսերական պատուոյն դէմ: Հիւպատոսն չկրնալով հանդուրժել հրաման քրեր է իւր գաղանկներուն որ կրակ ընեն խաւանին վրայ, որոց մէջ մի քանի մարդ վիրաւորուել է: Տեղական կառավարութիւնն զինուորական հրամանատարին միջոցաւ հաղիւ կրցեր է հանգարտեցնել յուզմունքն:

—Վեհա. Սուլթանն ի նշան իւր բարձր գոհու. նախութեան 15,000 գահական շնորհեց Բէրայի ոստիկանութեան զուէր Պահարի բաշային նորա բարեջան ծառայութեանց համար:

—Աղաւթի վաւերարանին վրաններէն միոյն մէջ, ուր փամփուշտ կրչինուէր, վաւեր բրնձկեղով մի Հայ գործաւոր և երկու զօրականք վիրաւորուել են: Վեհա. Սուլթանն զինուորական հրամանատար մի իւր թիկնապահներէ միոյն հետ զրկեց որ արկածին պատճառներն քննելով անգիւղարեն:

—Գաղղիոյ առողջապահական ընկերութիւնն զգնէ չքաղ բամ մի զրկել է աղղային նշանաւոր բժիշկ Տ. Փէլիմալեանի, որ ողջպահիկ հրահանգներու գաղղիներէն հեղինակութիւններ ունի, և հայերէն «Տաւաթն առաջին մանկութեան» անուամբ գիրք մի յօրինած է:

Աղղային տկանաւոր բժիշկ Տ. Փէլիմալեանի անունն ևս փորագրեալ է յիշեալ չքաղ բամին վրայ:

տպագրութեան դէմ կաթողիկոսից յարուցած հալածանքն, գնաց նորից Ահմետեղ ամ, ուր 1695 թուին, ընկերակցութեամբ երկանցի Յովհաննէս քահանայի Ուղղութեան և Զուգայեցի Պոլոս Դուռիսեանցի տպագրեց «Ծարակտն» (երկրորդ տպ Ահմետեղ ամի), Հետեւեալ 1696 թուին տպեց «Գանձ չափոց իւր», որի երկրորդ տպագրութիւնը կոնկեց մէկ էլ 1698 թուին: Իսկ ստացած մի ցուցակից երկուսն է, որ 1692 թուին տպուած է Ահմետեղ ամուս մի «Ծարակտն» (երկրորդ տպ), իսկ և այդ մասին վերանորոգեց հայերի հետադարձութեանց մէջ ոչինչ չկայ: Վերջիններէ կարծիքով յիշեալ տպարանը նորից սկսում է գործել միմիայն 1695 թուին, երբ «տպիւք և ծարակտն» թանց վարդ աղղտի վանանդեցւոյ (Գառնէ և Գառնէ) հրատարակում է Միտիչ խորհրդացոյ պատմութեանց տաւալին տպագրութիւնը, և այն թուին տպուած է այստեղ Մատթէոս, Թովհա և Ղուկաս վանանդեցւոյ աշխատանքով «Բանայի Համատարած աշխարհացոյցին մեծ և փոքր» Յիշմում է նաև մի «Պարզատեսար քաղ Հասկայեցեաց» անունով գիրք, որ կրտստ թիւրաւ հասած է վերանորոգեց ձեռք և որ, նոցա կարծիքով, նմանապէս տպուած է Ահմետեղ ամուս յիշեալ միջոցներում: Այնուհետեւ յայտնի է գործեալ նոյն 1696 թուին թովհաս Գեմրացւոյ «Ամանութեանց» գրքի երրորդ տպագրութիւնը: Վերջապէս 1698 թուին տպուեցաւ «Աստուածաշունչ» նոր կտակարան» (կամ չորս Աւետարան) քերկրորդ տպ) և Համաձայնութիւն հնդեւա-

Ահա այսպիսեաց կարգն կրնայ դատուիլ Թիֆ-
լիզի ֆոնոմ զրական հանդիսի տարույս Ապրիլ
ամսաթիւերթի մէջ Սեւ. Ա. Երկցեանի «Հայ աբ-
ղաղութեան վերայ սլամական տեսութիւն»
վերնագրեալ ընտիր յօդուածոյն վերայ մեր 1175
և 1176 թիւերով ըրած ընտանական խուզորկու-
թիւնն, Սեւ. Ա. Երկցեանի յիշեալ յօդուածն
կրպարունակէ հետեւեալ տողերն :

«Առհասարակ 1750—1770 թուերի ժամանակահամիջոցը ամենատեղատն է հայ տպագրութեան վերաբերութեամբ : Միայնակ նոր աւելցացած տպարանը է Չմիւռնիայի մէջ մին Մարկոսի ձեռքով բացածը , որ 1759 թուին Միւկնութիւն ժամակարգութեան և 1760 թուին խորհրդատեարը և Եզնիկ տպագրելուց յետոյ լուում է մինչև ներկայ դարու սկզբները : »

Ինչպէս յայտնի կրտսններ ընթերցողը Մնծ. Ա. Երիցեան սոյն տողերով Չմիւռնիայ հայ տպագրութեան հնուածիւնն կամ սկզբները հարկեն 1759 թուին եղած և մէկ տարւած մէջ սոյնինքն 1760էն դէնի դադարած կրհամարի :

Դժուար է քննադատել թե՛ 1759ին Մեկնութիւն
ժամակարգութեան և 1760ին խորհրդատեար
և նշնիկ ապագորոշ մտմուլ մի աշուտն միայն
կեանք ունեւէ ղինչև ցնեքիւյ գ աջ լւած

Ընդհակառակն մեք կըմաստատենք թէ այդ 1753—1760 մի տարւոան մէջ յիշեալ երեք նշանաւոր գիրքերը տպագրող մասին չեն աւելի հնագոյն սկզբնաւորութիւն մի ունի ոչ եթէ «ոմն Մարկոսի ձեռքով» այլ մեզ անյայտ թէ ուականաւ և անուամբ հիմնարկեալ և զոր շարունակեալ կըսեսենք յենթացա 1876 թուին այսինքն Մեծ. Ա. երիցեսնի ենթագրած սկզբնաւորութենէ գրեթէ դար մի աւելի հին, յարուս ժամանակի Միկրտիչ անուն ոմն եկեղեցական մեր քաղաքի մէջ տպագրեր է փոքր Մաշտոցի և չափ Մեծ Մաշտոց, Վերջինս մեք տալուին չեմք տեսած. այլ առաջինն այսինքն փոքր Մաշտոցի բերաւ ներկայացոյց մեզ Զմիւռնիոյ տուրք Ստեփաննոս եկեղեցւոյ Արժա. տէր Սեւոթի քահանայ Սարգսեան, որ զայս պատուական հնութիւն յիշատակ նուիրած է Զմիւռնիոյ քահանայից խուցի մատենադարանին Մեծ գոհունակութիւնն կը յայտենք Արժ. տէր Սեւոթի քահանայի ուսումնասիրական ընտրողութեան որ լաւ զննատնով այսանի սղգային գրական հնութեանց արժէքն մեր քահանայի մատենադարանն մի այսպիսի ընծայիւ օժտած է Ահաւասիկ յիշեալ մաշտոցի ճակատի պատճենն տառասխախները պահելով:

ԴԻՐԳ. ՍՐԲՈՅՆ
ԽԱՇՏՈՑԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Արարողութիւնք հանապազորդեան եկեղեցեայ Հայաստանեայ : Պարունակիլ եօթեանց գլխաւորաց խորհրդունակ սրբաշնագործութեանց եայն եայն :

Տպագրեցեալ է պարանի որոյ Էջիւծնի է որոյն
Սարգիս Ղարաշահի :
Ի Հայրապետութեան Տեառն Յակոբայ ա-

Մոյն Մաշտոցն ունի սկիզբը Յառաջարան և վերջը Թիստահարան։ Յառաջարանէն կ'իմացուի թէ Հայոց Յակոբ կամ ողիկոս պատուէր տուեր է Ռական վարդապետին տղեջ ույն Մաշտոցն ։ Բայց Ռական վարդապետն այն ժամանակներն երեսնոցի թաղէոս երկրոր. հետ միասին Ռական Մազմանի վը ապագրութեան զրադամ և թաղէոս երկրոսն անհաշուառարիմ քնիմացքէն ստատիկ նեղուելով վաճառներ է և որով կամ ողիկոսի հրամայած Մաշտոցն չէ տուուեր ։ Յառաջարանին հեղինակն կը յայտնէ թէ իւր տիրոջ (Ռական վարդապետի) մահտանէ զինի՝ յիշեալ թաղէոսի շարութեանց երեսնէն ինքն և շարտարի տանջուելէ զինի՝ տուար ինչ հանգիստ գտնելով ույն Մաշտոցի ապագրութիւնն ի զրուսի հաներ է ։

Մոյն դրքի վերջը եղած յիշատակարանն բա-
նախնի սովորութեան փառաբանական մաղիման-
քն կատարելէ ղինի կըյարէ Հեռի եւ առաջե-
րք, զոր ճշդութեամբ կ'օրինակեմք :

Յիշեցիք զհոգեւոր հայրն և զազգայնական մական զՌական արհիեպիսկոպոսն հանգուցեալ ի բրիտոս : Եւ զկենդանի եղբայր նորին զաւետիան , և զբեռ որդի սոցին զՍիգմանն , որ կայ մասնեցեալ բազմաց չարչարանաց ի մառչբիայ տակս գործարանի սրբոյ ամուսոյն Էլմիամ : Եւ ի պարմանս ազգի : Ընդ սոցին յիշեցիք զհուատարքիմ բարեկամն սրբոյ ամուսոյն և սին հառաւորութեան գործարանի նորին ըզմանեացի զազգի որդի մահոտնի Գորոսն ի յանդարտիկ զբեռաբոյս սրբին իւր զախրացոս Յովաննէս չելեպին : Յիշեցիք և զանանձնաւորս աշխատաւորն զբազմաբաւութեան զեւդոկացի զիսահակ տիրացուն , հռեկ յետին և զին զնըւատոս յամենեանեան զՄկրտիչ անուամբ և եկեղեցի տպատաւորս ազգայնօք իմովր : հանգեալ հոգեւոր եղբարք իմով Յուդայեցի ասկեկեաքեցի տէր Դաւթիւն : որ ոչ խնայէ տգնել մեզ ի նեղութեան մերում ի գործաւորութիւնս այս : Եւ որք յիշեք յիշեալք լինիլիք ի գերս Գպուրթին կենացն անմահ : Որում փառք և զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից Ամէն :

ինչպէս կը հետեւի՝ սոյն Յիշատակարանի հեղինակ Մկրտիչն հեղինակ ճանաչելով նոս Գառն լսգանին պէտք եմք համարիլ թէ Գալստը կը թողրկուսի հրամանաւ սոյն Մկրտիչն 1676ին սոյն Մաշտոցն Զմիւռնիոյ մէջ տպեր է , թէ երեւանցի Թադէոս երէցն Հայ տպագրութեան ի վնաշատ չարիք հասուցեր է , որոյ պատմութիւնը զան հրատարակուած լինելն իսկ յիշատակութեան է Յառաջաբանին մէջ : Թէ Սողոմոն անուն անդրաւեր Հայն Մարտիկոն քաղաքի մէջ Հայ տպագրութեան համար մեծամասն տաւապանք կրէն : անշուշտ կարգինալաց կողմէ ինչպէս բացատրած իսկ է Մեծ. Ա. Երիցեանն :

Կըկնքեմք ուրեմն մեր խօսքը հետեցնելու
թէ՛ Մեծ. Ա. երկիցեանի գրածին պէս թէ և 175
1760 Ձմիւռնիոյ մէջ Մեկնալ թիւն ժամակալ
գութեան, խորհրդատեւոր և ինկի տալ
գրուած են, բայց սխալ է այդ տպագրութիւն
Ձմիւռնիոյ մէջ նոր բացուած համարիլ, քան
որ 1676ին Ձմիւռնիոյ մէջ տպեալ Մաշտոցն մե
աշաց ներքև ունիւմք, որ ոչ միայն չաճմանս
փակեր որ Ձմիւռնիոյ տպալցութիւնն 1676
ինի, այլ այդ Մաշտոցն յառաջ անշուշտ ո
րիշ գիրքեր ևս ինչպէս են եկեղեցական
դպրոցական գիրքեր կանխաւ տպագրած կրն
լինել, սակայն թէ ո՞ր թուականին սկիզբ եղա
է Ձմիւռնիոյ տպագրութեան, այդ կէտն դե
անյայտ է մեզ, բայց սակէ շուրջ 250 տարի յ
ռաջ Ձմիւռնիոյ Հայ ժամոյն գոյութիւնն անո
րամասլի է. ուրիշ խնդիր է որ այդ ամենահ
ամուրկն շատ կամ քիչ գիրք տպած և արտ
դրած լինի :

որ և երէկ կատարուեցաւ. ամենայն անդ որդու-
թեամբ Նոյն օրն ամեն աղբաց հոգեւոր դուխ-
ներն և պաշտօնական անձինք սովորական այցեն
լուծ խնն տուին մեր ընդհանուր կօռաբարձին:

—Երեքշաբթի ին սխեռալ երեք օր անընդ հաստ հիւսիսային տապախաւն հօժը անտառնի կերպիւ ներկեց թաղարիւ հասարակութիւն, որոյ պատճառաւ և բաւական հիւսնգութիւնից տեսի ունեցան։ Երէկ օդն սկսեալ մեղմունել ըստ բաւականին, անկոյն տախալն կըշարունակեն ձանձրացուցիչ տաքերը։ Առավին օրն ջերմալ տոբը աղիկ մէջ մինչև 39 աստիճան բարձրացաւ։

—Երէկ երեկոյին ժամը 8ին 20 մնալով դեռահալարժի աստիկ ջնցում՝ մի դարձեալ ահաւդ ոյս մէջ՝ ձեկեց թաղարիւ հասարակութիւնը։ Կէս ժամ էտքը հեւապիլեք ծանոց լծե նոյն պախան վիտի մէջ ստատիկ շարժ եղած է։

—Թե՛ք ինձ բոլոր գործածեալու մէջ մարտի բը-
գ ու շուքի մէջ տե՛ք է՛ հետեւեալ գէպքն ըս-
տական աղգումով ետմը կրտսրոյնցնէ՛ :

Քաղաքին Պատրիարքա կալուած թաղը Հայ քն-
տոնիքի մը տուն մէջ երեքշաբթի երեկոյին
բեթբօլի կանխեղը վառելու ժամանակ բռնկե-
ցուցած լուցափայտէն կայծ մի թռչելով կան-
խեղին պարունակած բեթբօլը փայտիկի ալու-
ղուկեամբ կը բացուորի : Կանխեղը բռնողը
գտնուեւ ձեռքէն դէտիւր կընեւե վայն ՅՅ տա-
րեկան քոյր մի , որ Կ. Պօլէի տիկն մի տառ-
այեցելով թեան եկած էր իւմիւր իր եղբոր տա-
նը , դեռնի վրայ մուտք բոցերուն անոր զբա-
նակուն նորա շրջագրեալի քղանցքն կրա-
կառնուէ . ողորմելին անգաեկ դէպ ի վաղոյ
կրկնէ , Տիւրքիալ եղբայրն չփոխած ներս կը
մըլէ իւր քոյրն և շրջագրեալի բոցերը մարելու
աշխատելով ձեռքերը կ'այրին : Անխկադէ
բժիշկ կը բերուի , և մատուցուած դեղերու և
գարմաններու հակառակ երկուքուկէս ժամէ
քոյրն կը փոխանի ոչ այնքան պարտէի որքան
տատիկ փոխէն որով լեղապատած եղած էր
Հասանալ որը թաղում կ'առարկեաւ . յամմա-
նալ փայ բնատուեալն :

— Բարգրիս Գառնաբնէն ժողովի բնակիչ ընտա
նիքի մը երկու զաւակունքն երեկ չէ առնի որ
առաւու խաչկէով նստածաշ ընելէ դիմի դ պրոյ
երթալու միջոցին ճամբուն վրայ յանկարծ կնչ
նուն կիսամեռ : Բժշկաց քննութեան համբառ
խոզն մանկանց խմած խաչկէն ետեւած անօշիւ
մէջ ի տնտուօր միջնա մի կայ եղբր, որով ի տ
նտուօր երթի մեռան խոզն մանկունքն :

— Գաղաքիս Զարգի կոչումած վաղուցը Չարկերը
լար պաշրի մօտ միջնադարային դեղարան մի բաց
ուած է, որ գիշերը և ցերեկ պատրաստ է իւ
ծանայութիւնը մատուցանել հասարակութեան
կ'ազգաբարութի տեղեկութիւն տանեցուն ո
ցերեկը բաց լինելէ զսո ամբողջ գիշերին ևս ո
ժամ որ արեւադ լինի ամէն ոք կարող է դուռ
գործել և պէտք եղած դեղեկն կ'առնել

— Քիտսի լուրերն գետնաշարժի կրկնութիւն
նէր և քիչ ու շատ փնտնելը կը ծանուցանեն

Անիոն : Անցեալեօմիտնիկ մէջ եղած վաճառ-
մունքներն գրեթէ 219 կողովականազան ապրանք
զանազան գիններով որոց մէջ հետեւեալները կը
նշանակենք . Գարահիտար ի գին 107—110 զրու-
շի 5-թին , Պողտաթ 120 զրուշի , եւրի 109
զրուշի , Իսկ վերջին եօմիտնիկն վաճառմունքն
են գրեթէ 65 կողով Գարահիտար ի գին 110
զրուշի : Սոյն դեպք վրայ վաճառեալու կընդդէ-
մանն , բայց նշանաւոր պատճառ . չկայ .
ԲԱՎՊԱԿ : Վաճառեցաւ 100 հակ մեքենայ-
ուած ապրանք ի գին 377—390ի կենդինաբը ,
ԲԱՎՍՈՐՈՒՏ : Վաճառեցաւ 8500 կենդինաբ
բանուած ապրանք ի գին 75—109 զրուշի :
Սոյն ԶԱՐԻՑ , Նոր հունձքի ապրանքն մինչեւ
120 զրուշ կենդինաբը սկսաւ վաճառուիլ :

§ 1. *Introduction*

[illegible]

2. RESEARCH DESIGN

Հինգշաբթի երեկոյին սովորական թնդանով-
նեոն աւետեցին իսլամոյց յաւանդան Պարթաւի